

УДК: 378.614.5:159

Марина Виговська,
директор
irc3_kyiv@ukr.net

Maryna Vygovska,
director

Інклюзивно-ресурсний центр №3 Деснянського району м. Києва,
вул. Братиславська, 14а, м. Київ, 02156, Україна

Inclusive resource center 3 of Desnyan district of Kyiv
st. Bratislavsk,a 14a, Kyiv, 02156, Ukraine

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІОАДАПТИВНИХ ТРУДНОЩІВ У ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

SOME ISSUES OF DETERMINING SOCIAL ADAPTIVE DIFFICULTIES IN PERSONS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Анотація. У статті розглянуто питання наявності педагогічної занедбаності у дітей з особливими освітніми потребами як однієї із складових соціоадаптивних труднощів на різних етапах освітнього процесу. Метою статті є висвітлення сучасних підходів до визначення, класифікації та вибору найбільш дієвих способів надання допомоги педагогам і сім'ям, які виховують та навчають дитину з особливими освітніми потребами, тип освітніх труднощів якої визначено як соціоадаптаційні (особистісні, середовищні труднощі). Методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження та нормативно-правових документів;

уточнення сутності поняття «педагогічна занедбаність»; узагальнення практичного досвіду роботи інклюзивно-ресурсних центрів; аналіз психолого-педагогічних характеристик учнів, які подають батьки із заявою на проходження комплексної оцінки розвитку дитини в ІРЦ. Педагогічна занедбаність розглядається як стійке відхилення від норми в поведінці, моральній свідомості, навчальній діяльності, що виявляється в нерозвиненості, неосвіченості і невихованості дитини, відставанні в її розвитку від власних можливостей, обумовлених негативним впливом середовища і помилками у вихованні, частою зміною шкіл і викладачів, негативним впливом вулиці, бездоглядністю. Отже, ця проблема викликана педагогічними причинами, відтак й усувається за допомогою корекції педагогічними засобами. Зазначене вище визначає необхідність розроблення сучасних експрес-методик щодо виявлення усіх видів педагогічної занедбаності у дітей різних вікових категорій. Результатом співпраці науковців та практиків має стати розробка необхідного методу діагностики, зручного для використання у роботі фахівців ІРЦ, практичних та спеціальних психологів, соціальних педагогів закладів освіти.

***Ключові слова:** діти з особливими освітніми потребами, педагогічна занедбаність, соціально-педагогічна занедбаність.*

Abstract. The article examines the issue of pedagogical neglect in children with special educational needs, as one of the components of socio-adaptive difficulties at various stages of the educational process. The purpose of the article is to highlight modern approaches to the definition, classification and selection of the most effective ways of providing assistance to teachers and families who raise and teach a child with special educational needs, the type of educational difficulties of which is defined as socio-adaptive (personal, environmental difficulties). Research methods: analysis of psychological and pedagogical literature on the research problem and regulatory and legal documents; clarification of the essence of the concept of "pedagogical neglect"; summarizing

the practical experience of inclusive resource centers; analysis of the psychological and pedagogical characteristics of students submitted by parents with an application for a comprehensive assessment of the child's development at the IRC. Pedagogical neglect is considered as a persistent deviation from the norm in behavior, moral consciousness, educational activity, which manifests itself in the underdevelopment, ignorance and ill-manneredness of the child, lagging behind his development from his own capabilities, due to the negative influence of the environment and errors in education, frequent changes of schools and teachers, negative the influence of the street, neglect. Therefore, this problem is caused by pedagogical reasons, so it is eliminated with the help of correction by pedagogical means. The above determines the need to develop modern express methods for identifying all types of pedagogical neglect in children of different age categories. The result of the cooperation of scientists and practitioners should be the development of the necessary diagnostic method, convenient for use in the work of specialists of the IRC, practical and special psychologists, social pedagogues of educational institutions.

***Key words:** children with special educational needs, pedagogical neglect, socio-pedagogical neglect.*

Актуальність дослідження обраної проблеми зумовлена сучасним розвитком України як європейської держави, яка сприймає прогресивні соціальні цінності, відтак питання захисту прав дітей, рівного доступу до освіти, соціального становлення дітей та молоді в українському суспільстві особливо на часі.

У складній соціокультурній ситуації актуалізується роль інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ) стосовно визначення особливих освітніх потреб та труднощів дитини, а також напрямів й обсягу підтримки в закладі освіти.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Вагоме значення мають праці українських і зарубіжних учених, присвячені: різним аспектам соціально-педагогічної профілактики (О. Безпалько, В. Оржеховська, Т. Федорченко та ін.); соціальної реабілітації дітей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах (Т. Авельцева, З. Бондаренко, Р. Вайнола, І. Зверева, А. Капська та ін.), зокрема, дітей з особливими освітніми потребами, що представлено у працях із спеціальної педагогіки та психології (В. Засенко, Е. Данілавічюте, А. Колупаєва, С. Кульбіда, С. Литовченко, А. Обухівська, Л. Прохоренко, О. Таранченко та ін.).

Метою статті є висвітлення оптимальних підходів до визначення, класифікації та вибору найбільш дієвих способів надання допомоги педагогам і сім'ям, які виховують та навчають дитину з особливими освітніми потребами, тип освітніх труднощів якої визначено як соціоадаптаційні (особистісні, середовищні труднощі).

Методи дослідження: аналіз психологічної, педагогічної літератури з проблеми дослідження; аналіз нормативно-правових документів; уточнення сутності поняття «педагогічна занедбаність»; метод вивчення та узагальнення практичного досвіду роботи інклюзивно-ресурсних центрів; аналіз документів (психолого-педагогічних характеристик) учнів, які подають батьки із заявою на проходження комплексної оцінки розвитку дитини в ІРЦ.

Результати дослідження. Для початку пригадаємо, які діти належать до категорії осіб з особливими освітніми потребами. Особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту (пункт 20 частини першої статті 1 Закону України «Про освіту»). Поняття «діти з особливими освітніми потребами» широко охоплює всіх дітей, чий освітні проблеми виходять за межі загальноприйнятої норми. Воно стосується дітей з особливостями психофізичного розвитку, обдарованих дітей та дітей із соціально вразливих груп. У більшості випадків додаткова підтримка надається відповідно визначеному типові потреб (труднощів).

Наявність, тип та рівень освітніх труднощів особи визначають фахівці інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), які створено з метою забезпечення права осіб з особливими освітніми потребами на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, в тому числі у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти та інших закладах освіти, які забезпечують здобуття освіти, шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку особи та забезпечення їх системного кваліфікованого супроводу. Всього визначено п'ять типів освітніх потреб (труднощів): інтелектуальні, функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві), фізичні, навчальні, соціоадаптаційні (особистісні, середовищні труднощі) / соціокультурні (зокрема, взаємодія з представниками осередків окремих культур, отримання інформації засобами

жестової мови тощо). Вони визначаються за результатами вивчення індивідуальних особливостей особи за такими напрямками: фізичний розвиток, мовленнєвий розвиток, оцінка когнітивної сфери, оцінка емоційно-вольової сфери, оцінка освітньої діяльності. Соціоадаптаційні труднощі найбільш ґрунтовно досліджуються за напрямом вивчення емоційно-вольової сфери особи, яка проводиться з метою виявлення здатності особи до вольового зусилля, схильностей до проявів девіантної поведінки та її причин, психологічного стану особи, а також їх впливу на освітню діяльність. За результатами оцінки визначаються потреби і надаються рекомендації, у тому числі для фахівців, що надають корекційно-розвиткові та психолого-педагогічні послуги, для практичного психолога та соціального педагога закладу освіти.

Результати проведеної комплексної оцінки та рекомендації педагогам і батькам відображаються у Висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку згідно з додатком 5 «Положення про інклюзивно-ресурсний центр» (із змінами), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року №545.

Проблема правильного трактування соціоадаптивних труднощів виникає у спеціалістів вже на етапі проведення комплексної оцінки розвитку. До інклюзивно-ресурсного центру звертаються батьки, яким у закладі освіти наполегливо рекомендують звернутись до центру, провести комплексну оцінку і визначитись з доцільністю перебування учня (вихованця) на

загальноосвітній формі навчання, чи все ж таки мати підставу для оформлення інклюзивного навчання або навчання в спеціальному закладі освіти. Така рекомендація говорить про те, що в закладі вбачають необхідність надання допомоги як дитині, так і педколективу. Ґрунтуючись на характеристиках, наданих учням відповідно до зазначеного переліку документів для проведеної комплексної оцінки, поглянемо на те, що спонукає педагогів до таких рекомендацій:

- труднощі у спілкуванні;
- неадекватні реакції;
- проблеми у відносинах з оточуючими;
- відсутність самостійності;
- безініціативність;
- неусвідомленість мотивів діяльності;
- нерозуміння (або часткове розуміння) власних потреб та інтересів;
- систематична потреба психолого-педагогічного контролю, керівництва поведінкою та діяльністю тощо.

Всі перераховані ознаки підпадають під опис різних джерел походження труднощів, таких, як розлад аутичного спектру, синдром дефіциту уваги, інтелектуальні порушення. Серед них ледь помітне, часто проігнороване явище педагогічної занедбаності. Так як існує два основні підходи до розуміння сутності особливих освітніх потреб, медичний та соціальний, більшість педагогів відштовхуються від медичного варіанту, розглядають певні прояви як ознаку психофізичних труднощів.

Причиною тому є те, що в рамках соціальної моделі особи з особливими освітніми потребами зіштовхуються з проблемами через безліч бар'єрів в оточуючому середовищі. На стадії адаптації до нового освітнього середовища, під час реакції на непередбачувані події або у період підліткового становлення велику роль, з-поміж багатьох інших, грають такі бар'єри, як ставлення людей, існуючі стереотипи і упередження.

Непоодинокі випадки, коли дитина, яка прийшла до закладу освіти як нормотипова, спонтанно демонструє неадекватні реакції на норми і правила поведінки: проявляє агресію чи аутоагресію, істеричні протести, саботажі у виконанні якоїсь діяльності, відторгає будь-який вид комунікації тощо. У разі відсутності досвіду це викликає розгубленість і переляк з боку дорослих. Вчитель (вихователь) несуть відповідальність за безпеку життя і здоров'я, в тому числі психічне та психологічне, всіх своїх підопічних, але бувають самі травмовані ситуаціями безпорадності. Тому нерідко, вже у перші дні, тижні дитина з труднощами не отримує необхідну підтримку з боку педагогів, а спілкування між педагогами та батьками учня носить інтонацію незадоволення та претензії. Батьки ж, які переживають, часто в прихованій формі, сором, не бажають брати на себе частину відповідальності або є емоційно відстороненими від дитини, починають звинувачувати педагогів у некомпетентності, цькуванні, особистісній аморальності. Так, вже з перших днів навчання виникають конфлікти. Часто такі конфлікти перевтілюються у затяжну «холодну війну». Дитина, яка має

завжди залишатись центральним суб'єктом освітнього процесу й отримати невідкладну допомогу, опиняється, щонайменше, у стані жертви, а здебільшого, пристосовується до нових реалій через образ агресора та маніпулятора. Саме в цей час важливо швидко та точно визначити істинні потреби дитини та кваліфікувати тип труднощів особливих освітніх потреб.

Повернемося до категорій осіб, які найчастіше підпадають під учнів із соціоадаптивними труднощами. Наявність порушень інтелектуального розвитку, розладів аутичного спектру та синдрому дефіциту уваги і гіперактивності встановлюються і в рамках медичних обстежень, і під час проведення комплексної оцінки в інклюзивно-ресурсному центрі. Сучасні медицина та корекційна педагогіка мають широкий спектр методів діагностування та часто взаємодіють на місцевому, регіональному рівні. Фактичні підтвердження генетичних захворювань, органічних порушень нервової системи, розлади процесів ферментації з боку лікарів, психодіагностичні та методики з інструментарію практичних (в тому числі спеціальних) психологів закладів освіти та фахівців ІРЦ є безперечними підставами для визначення типу, рівня труднощів особи та надання дійсно компетентних рекомендацій для організації якісної підтримки дитини та сім'ї в подальшому.

Щодо наявності педагогічної занедбаності, такого чіткого діагностичного інструментарію не існує. Почасти фахівці визначають цей тип труднощів тільки виключивши всі зазначені вище. Пригадаємо сутність поняття «педагогічна занедбаність».

Педагогічна занедбаність – це стійке відхилення від норми в поведінці, моральній свідомості, навчальній діяльності, що виявляється в нерозвиненості, неосвіченості і невихованості дитини, відставанні її розвитку від власних можливостей, обумовлені негативним впливом середовища і помилками у вихованні, частою зміною шкіл і викладачів, негативним впливом вулиці, бездоглядністю. Тобто ця проблема викликана педагогічними причинами і, отже, усувається за допомогою корекції педагогічними засобами. Всебічні підходи до визначення педагогічної занедбаності, представлено в роботах Л. Адамчук, М. Алемаскіна, А. Белкіна, І. Гордієнко, Г. Давидова, Е. Заседателевої, Л. Зюбіна, Г. Медведєва, В. Оржеховської, А. Холодюк та ін. [1, 2, 3, 4]. Учені виділили основні риси даного явища. Вони можуть виявлятися чітко, але можуть і ховатися за зовні благополучним поведженням. Педагогічно запущена дитина є психічно нормальною і фізично здоровою, але не має знань і умінь, необхідних для нормальної життєдіяльності. На відміну від дітей з психофізичними порушеннями розвитку, педагогічно запущені діти легко можуть засвоювати інформацію, на відміну від важких підлітків вони піддаються педагогічному впливу. Учені вважають, що перші ознаки проблеми можна відстежити і виявити вже в дошкільному віці. Для цього необхідно навчитися відслідковувати несприятливі фактори, що впливають на виникнення педагогічної занедбаності. Як відомо, значну кількість дітей «групи ризику» становлять школярі, яких інколи називають соціально чи педагогічно занедбаними.

Соціально-педагогічна занедбаність – це стан особистості дитини, який проявляється у несформованості у неї властивостей суб'єкта діяльності, спілкування, самопізнання і виявляється у порушенні образу. Соціальна занедбаність формується під впливом соціальних умов, в яких розвивається дитина. Її основними проявами в дитячому віці є нерозвинутість соціально-комунікативних якостей і властивостей особистості, низька здатність до соціальної рефлексії, труднощі в оволодінні соціальними ролями.

Соціальний і педагогічний аспекти занедбаності взаємозв'язані і взаємозумовлені. Відомо, що дитина проходить через три виховних соціальних середовища: сім'ю, дитячий садок і школу. І кожне із цих середовищ створює багато ситуацій, котрі по-різному відображаються на її розвитку. Головним мікросоціальним чинником розвитку дитини, особливо на ранніх етапах розвитку, є сім'я. Основними факторами сімейного виховання, що сприяють формуванню соціально-педагогічної занедбаності дітей, є виховання в аморальній і конфліктній атмосфері, недостатній і некоректний педагогічний вплив, емоційна відчуженість та жорстоке ставлення до неї. Можна виділити чотири типи сімей, виховання в яких сприяє формуванню соціально-педагогічної занедбаності дитини:

1. Кримінальні і аморальні сім'ї (сім'ї, в яких батьки схильні до кримінальної та аморальної поведінки).

2. Конфліктні сім'ї (сім'ї, взаємини між подружжям, родичами в яких характеризуються постійними конфліктами).

3. Сім'ї з недостатніми виховними ресурсами (неповні сім'ї, багатодітні сім'ї тощо).

4. Педагогічно некомпетентні сім'ї (сім'ї, де батьки займають хибну батьківську позицію).

Соціально-педагогічна занедбаність бере свій початок в ранньому дитинстві приблизно в трьохрічному віці, тобто збігається з початком розвитку самопізнання її правильної і доцільної поведінки. При несприятливій ситуації розвитку прояви занедбаності нагромаджуються і переходять в якісні утворення – симптомокомплекси. В залежності від характеру динаміки, вираженості ознак занедбаності, рівня адаптації до соціального середовища і рівня оволодіння соціально значущою діяльністю виділяють латентну (легку), початкову (середню) і яскраво виражену ступінь педагогічної занедбаності дитини. Ось чому важливо розгледіти ознаки цього явища якомога раніше.

Підготовка до написання даної статті виявила, що в сучасній соціальній педагогіці відсутні діагностики виявлення педзанедбаності як окремого сегменту. Учені пропонують досліджувати загальні принципи профілактики, діагностики і корекції соціально-педагогічної занедбаності дітей, але виокремленої діагностичної методики, яка б вивчала соціальний компонент, відповідала певній віковій категорії дитини з особливими освітніми потребами та була б валідною в практиці фахівців ІРЦ, спеціальних психологів, доки не розроблено. Важливо також вказати на необхідність експрес-формату діагностики, адже в умовах інклюзивно-ресурсного центру,

закладу освіти важко проаналізувати дійсний стан оточуючого середовища учня. Руйнівний вплив може мати місце в сім'ї (особливо в сім'ї групи ризику), будинку дитини, інтернатному закладі, в процесі виховання дитини переважно вулицею, упушення в навчанні дитини в школі. Зазвичай, перелічені умови докладно вивчаються вже на етапі залучення соціальної служби та ювенальної превенції, отже, після подій, які вже мають по собі негативні наслідки. Вихід з цієї ситуації можливий лише при зміні соціального середовища на більш сприятливе, використанні індивідуально-орієнтованої методики виховання і навчання дитини, а також стимулювання її цілеспрямованої самоактивності.

На жаль, колеги спираються на опитувальник лише одного зарубіжного автора, яка розробила метод комплексної діагностики соціально-педагогічно занедбаних дітей ще наприкінці минулого століття [5].

Сучасні реалії, фундаментальна переоцінка соціальних та культурних стандартів української нації за останні десятиріччя передбачає якісно новий підхід до стандартів виховання та навчання дитини як в сім'ї, так і в системі освіти. На IX Міжнародному конгресі зі спеціальної педагогіки та психології 2023 року «Освіта осіб з особливими освітніми потребами в умовах миру і війни» (організатор – Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України), в рамках робочої групи психологічної служби було взято до розгляду питання розроблення необхідних експрес-методик щодо виявлення усіх видів педагогічної занедбаності у дітей різних

вікових категорій. Результатом співпраці науковців та практиків має стати розробка необхідного методу діагностики, зручна для використання у роботі фахівців ІРЦ, практичних та спеціальних психологів, соціальних педагогів закладів освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, для своєчасного виявлення, уникнення можливих наслідків, які можуть мати місце в зв'язку з виникненням у дитини педагогічної занедбаності, науковій педагогічній спільноті та практикам необхідно спрямувати зусилля на міжінституційний підхід до створення якісного діагностичного інструментарію та його впровадження в діяльності фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамчук, Л.Л. (2013). Робота з важковиховуваними дітьми. *Шкільному психологу усе для роботи*. №11. С. 2.
2. Гордієнко, І.В. (2011). Розвиток педагогічно занедбаної дитини. *Корекційна програма. Психолог*. №32 (464). С. 7.
3. Оржеховська, В.М. (2011). Профілактика дитячої бездоглядності в умовах нової соціокультурної ситуації. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали науково-практичної конференції. Івано-Франківськ: Тіповіт. С. 20-22.
4. Український педагогічний словник. (1997). Упорядник С. Гончаренко. Київ: Либідь. 376 с.
5. Овчарова, Р.В. (1995). Взаємодія сім'ї, дитячого садка і школи у попередженні та подоланні педагогічної занедбаності у дітей.

REFERENCES

1. Adamchuk, L.L. (2013). Work with difficult-to-educate children. *A school psychologist has everything for work*. No. 11. P. 2. [in Ukrainian].
2. Gordienko, I.V. (2011). Development of a pedagogically neglected child. *Corrective program. Psychologist*. 32 (464). P. 7. [in Ukrainian].
3. Orzhekhovska, V.M. (2011). Prevention of child neglect in the new socio-cultural situation. Modern educational process: essence and innovative potential: materials of the scientific and practical conference. Ivano-Frankivsk: Tipovit. P. 20-22. [in Ukrainian].
4. Ukrainian pedagogical dictionary. (1997). Compiled by S. Honcharenko. Kyiv: Lybid. 376 p. [in Ukrainian].
5. Ovcharova, R.V. (1995). Interaction of family, kindergarten and school in preventing and overcoming pedagogical neglect in children. [in Ukrainian].

УДК: 376:36:616:211

Зоряна Мартинюк,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу логопедії
zorianana.prigoda@gmail.com
ORCID ID:[0000-0002-1288-3838](https://orcid.org/0000-0002-1288-3838)

Zoryana Martynyuk,
candidate of pedagogical sciences,
Senior Research Fellow
speech therapy

Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН
України
м. Київ, Україна
вул. Берлінського, 9, м. Київ,
04060, Україна

Institute of Special Pedagogy and Psychology
named Mykola Yarmachenko of the National Academy of Pedagogical Sciences of
Ukraine, Kyiv Ukraine
9 Berlinsky st., Kyiv,
04060, Ukraine